

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 3 april 2020

Mål nr

B 2553-19

PARTER

Klagande

FMS

Försvarare: Advokat KS

Motparter

1. Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

2. MV

3. TJ

4. EN

5. FM

6. LL

7. UL

8. JLB

9. CD

10. OO

11. VO

Ombud och målsägandebiträde för 2–11: Advokat AB

12. ÅH

13. MW

14. AE

15. SE

16. NGT

17. LA

18. BJ

19. UJ

Ombud och målsägandebiträde för 12–19: Advokat TB

20. Dödsboet efter LW

21. Dödsboet efter SE

Ombud för 20 och 21: Advokat TB

SAKEN

Vållande till annans död, grovt brott

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts dom 2019-04-12 i mål B 5721-18

DOMSLUT

Högsta domstolen fastställer hovrättens domslut.

AB ska få ersättning av staten för sitt arbete som målsägandebiträde i Högsta domstolen med 31 730 kr. Av beloppet avser 22 464 kr arbete, 2 570 kr tidsspillan, 350 kr utlägg och 6 346 kr mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

TB ska få ersättning av staten för sitt arbete som målsägandebiträde i Högsta domstolen med 36 631 kr. Av beloppet avser 27 378 kr arbete, 1 927 kr tidsspillan och 7 326 kr mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

Högsta domstolen fastställer hovrättens sekretessförordnande.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

FMS har yrkat att han ska frikännas från ansvar för vållande till annans död, grova brott, samt att han ska befrias från skyldigheten att betala skadestånd till målsägandena. För det fall att han skulle frikännas från ansvar har han yrkat ersättning för sina privata försvararkostnader.

I andra hand har han yrkat att gärningarna ska rubriceras som vållande till annans död, brott av normalgraden, samt att påföljden ska bestämmas till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst, alternativt att fängelsestraffets längd ska sättas ned.

Riksåklagaren och målsägandena har motsatt sig ändring av hovrättens dom.

Högsta domstolen har meddelat det prövningstillstånd som framgår av p. 7.

DOMSKÄL**Vad målet gäller**

1. Målet gäller frågan om en person som har sålt ett särskilt farligt och svårdoberat preparat avsett för missbruk har gjort sig skyldig till vållande till annans död när köpare har dött efter att frivilligt ha intagit preparatet.

Bakgrund

2. Under sommaren och hösten 2016 avled åtta personer till följd av att de använt fentanylanaloger (akrylfentanyl eller tetrahydrofuranfentanyl) som vid den aktuella tidpunkten inte var narkotikaklassade. De avlidna hade köpt preparaten i form av nässpray på en webbplats, RC24, från ett bolag som drevs av FMSs bror med hjälp av F och ytterligare någon person. Såväl akrylfentanyl som tetrahydrofuranfentanyl har senare narkotikaklassats.

3. FMS och hans bror åtalades för bl.a. vållande till annans död, grovt brott, avseende de åtta avlidna personerna.

4. Tingsrätten dömde FMS för vållande till annans död, grovt brott, i åtta fall samt för viss annan brottslighet till fängelse i fyra år.

5. Hovrätten har fastställt tingsrättens dom såvitt avser åtalet för grovt vållande till annans död men frikänt honom från delar av den andra brottsligheten. Hovrätten har bedömt att de brott han dömts för motiverar ett straff motsvarande det som bestämdes av tingsrätten, dvs. fängelse i fyra år.

6. FMS har överklagat hovrättens dom såvitt gäller åtalet avseende grovt vållande till annans död.

7. Högsta domstolen har meddelat prövningstillstånd med utgångspunkt i vad hovrätten funnit utrett beträffande gärningarna, vilket i beslutet om prövningstillstånd anges inbegripa bl.a.:

- att försäljningen av fentanylanaloger har gått till på det sätt som hovrätten funnit,
- att preparaten har haft den farlighet som hovrätten funnit,
- att FMS har haft den roll i bolaget och medverkat i verksamheten på det sätt som hovrätten funnit,
- att preparaten har sålts för att intas som missbrukspreparat av privatpersoner och att FMS har vetat om detta,
- att samtliga avlidna har dött av förgiftning till följd av intag av fentanylanaloger som sålts av bolaget, samt
- att den eftersträlvade effekten med de avlidnas intag av preparaten inte har varit att dö.

8. Med utgångspunkt i det prövningstillstånd som meddelats har Högsta domstolen i första hand att ta ställning till om de gärningar som orsakat dödsfallen har avvikit från det aktsamma på det sätt som förutsätts i straffbestämelsen om vållande till annans död i 3 kap. 7 § brottsbalken. En central fråga

är om det förhållandet att de avlidna själva frivilligt har använt fentanyl-analogerna utgör ett hinder mot straffrättsligt ansvar. Högsta domstolen ska också ta ställning till om FMS har haft eller borde ha haft sådana insikter – varit personligt oaktsam – att han ska ansvara straffrättsligt för gärningarna. Om förutsättningarna för ansvar är uppfyllda är också frågorna om rubricering och påföljd föremål för Högsta domstolens bedömning.

Den rättsliga regleringen och dess innebörd

Allmänt om de krav som följer av straffbestämmelsen

9. Brottsbeskrivningen i 3 kap. 7 § första stycket brottsbalken anger att den som av oaktsamhet orsakar annans död ska dömas för vållande till annans död.

10. Vid sidan av kravet på orsakande – som inte ska prövas av Högsta domstolen (jfr p. 7, femte avsnittet i punktlistan) – anger brottsbeskrivningen endast att det ska vara fråga om ett orsakande som sker av oaktsamhet. I detta ligger emellertid två centrala begränsningar av straffbestämmelsens tillämpningsområde.

11. Till att börja med fordras att den gärning som läggs den tilltalade till last avviker från det aktsamma i sådan grad att den kan läggas till grund för straffrättsligt ansvar. Detta kan också uttryckas så att det krävs att den gärning som leder till dödsfallet innefattar ett otillåtet risktagande, dvs. ett risktagande som i tillräcklig grad avviker från vad som kan anses aktsamt. Bedömningen att en gärning är oaktsam bygger på att den innefattar ett sådant risktagande som inte kan tolereras.

12. Vidare förutsätter straffrättsligt ansvar enligt bestämmelsen att det föreligger ett sådant samband mellan oaktsamheten och dödsfallet att döds-

fallet kan sägas vara orsakat inte bara av gärningen, utan också av den oaktsamhet som gärningen innefattat. Detta brukar uttryckas så att det finns ett krav på att dödsfallet har varit en relevant eller adekvat följd av oaktsamheten.

13. Slutligen måste därutöver det allmänna skuldkravet prövas, dvs. frågan om vad gärningsmannen har insett eller vad han eller hon borde ha insett när det gäller risken för att gärningen skulle leda till annans död.

Innebörden av kravet på att gärningen avviker från det aktsamma

14. Bedömningen av om en gärning kan anses ha varit oaktsam på det sätt som förutsätts enligt straffbestämmelsen, bygger i första hand på en värdering av de risker som är förknippade med denna och av om det utifrån dessa finns skäl att avstå från att utföra gärningen. Av betydelse för bedömningen är både vilka typer av följder det finns en risk för och hur stora dessa risker är. När risken avser en så allvarlig följd som dödsfall måste också relativt små risker beaktas.

15. Ibland kan ledning för bedömningen stå att finna i föreskrifter eller andra typer av normer för hur man bör bete sig i olika situationer. En överträdelse av någon sådan norm innebär emellertid inte utan vidare att gärningen är att anse som oaktsam, även om överträdelsen kan skapa en viss presumtion för detta.

16. Vissa gärningar är sådana att de i och för sig måste anses tillåtna att utföra, men ändå kan vara oaktsamma om man inte också vidtar åtgärder till förebyggande av skada. Ett exempel kan vara att det under vissa perioder i och för sig måste anses vara tillåtet att elda på sin tomt, men att detta ändå kan vara oaktsamt om man inte säkerställer att man har möjlighet att släcka eventuell brand. Vid bedömningen av om en gärning är oaktsam kan därför behöva beaktas både vad en person faktiskt gör och vad denne då underlåter att göra.

17. Det är vidare ofrånkomligt att tradition, seder och bruk i viss mån påverkar bedömningen av vilka risktaganden som anses vara godtagbara.

18. Vid bedömningen av om en gärning avviker från det aktsamma kan man i regel utgå ifrån att andra personer beter sig någorlunda rationellt och t.ex. följer anvisningar och tar ansvar för sin egen hälsa och säkerhet (den s.k. förtroendegrundsatsen). Risker som bygger på mer påtagligt irrationellt och därmed oförutsägbart agerande av andra ska därför, som utgångspunkt, inte beaktas vid oaktsamhetsbedömningen. Den presumtion om rationellt beteende som ligger i denna utgångspunkt kan emellertid brytas om omständigheterna talar i annan riktning, exempelvis om det finns anledning att räkna med att människor inte följer givna säkerhetsföreskrifter. (Jfr t.ex. Petter Asp m.fl., *Kriminalrättens grunder*, 2 uppl. 2013, s. 160 ff.)

19. Även i de fall det i och för sig kan finnas anledning att räkna med att andra kommer att utsätta sig för risk måste förtroendegrundsatsen anses innehålla en begränsning av det straffrättsliga ansvaret avseende risker som andra människor frivilligt utsätter sig för (jfr Ivar Strahl, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, 1976, s. 198). En sådan ansvarsbegränsning förutsätter dock att den som frivilligt utsätter sig för en risk får anses ha tillräckliga möjligheter att ta ansvar för sig själv och sin hälsa, vilket bl.a. förutsätter att omständigheterna är sådana att risken kan överblickas och därmed hanteras eller accepteras av denne.

Betydelsen av den avlidnes eget risktagande

20. Att en person själv har utfört en handling som lett till dennes död, t.ex. intagit någon farlig substans, hindrar inte att någon annan som bidragit till händelseförloppet kan bli ansvarig enligt 3 kap. 7 § brottsbalken. Den som av misstag förgiftar annans mat kan t.ex. göra sig skyldig till vållande till annans död om den andre sedan äter av maten och dör.

21. För att ett orsakande av någons död som sker genom en handling av den avlidne ska kunna föranleda ansvar förutsätts emellertid att den handling som den tilltalade har företagit har innefattat ett otillåtet risktagande. Detta förutsätter i sin tur att den avlidne inte själv, i enlighet med förtroendegrundsatsen, har haft tillräckliga möjligheter att ta ansvar för sitt liv och sin hälsa. Om denne haft sådana möjligheter behöves risken för att denne själv skulle företa den handling som ledde till döden som utgångspunkt inte beaktas vid oaktsamhetsbedömningen. (Se p. 14–19. Jfr rättsfallet ”Ogräs Ex” NJA 1933 s. 120 som avsåg en situation där ett dödsfall orsakats av ett giftigt preparat som överhuvudtaget inte var avsett för förtäring.)

22. Vad nu sagts kan sägas återspegla en mer grundläggande princip som innebär att man som utgångspunkt inte behöver ansvara för att andra personer själva medvetet utsätter sig för skada eller fara.

23. Detta avviker inte från vad som gäller beträffande medverkan till självmord. Det brukar anföras att medhjälp till självmord är straffritt och att ansvar för dråp kommer i fråga endast vid agerande i gärningsmannaskap (se t.ex. NJA 1979 s. 802 på s. 816). När gällande rätt beskrivs på det sättet förutsätts att den som avser att begå självmord är beslutskompetent och att förutsättningarna också i övrigt är sådana att denne har möjlighet att fatta ett tillräckligt informerat beslut. Den som under sådana förhållanden tillhandahåller ett verktyg kan inte göra sig skyldig till brott i gärningsmannaskap om den andre med hjälp av detta avslutar sitt liv. Straffrättsligt ansvar skulle emellertid kunna aktualiseras i den mån förtroendegrundsatsen inte gör sig gällande.

24. Sammantaget kan alltså konstateras att det förhållandet att den avlidnes eget handlande utgör en del i orsakskedjan inte hindrar att någon annan kan ha gjort sig skyldig till vållande till annans död. Men det förutsätter att den gärning som är föremål för bedömning även med beaktande av förtroendegrundsatsen avviker från det aktsamma.

25. Det nu sagda innebär att utgångspunkten vid försäljning av narkotika och andra rusgivande substanser är att ansvar för vållande till annans död inte kommer i fråga när en köpare dör till följd av frivilligt intag av preparatet. Ansvar kan dock komma att aktualiseras om omständigheterna är sådana att köparen inte kan anses ha haft tillräckliga möjligheter att ta ansvar för sig själv och sin hälsa.

Kravet på relevans eller adekvans

26. I enlighet med vad som sagts i det föregående (p. 12) är det inte tillräckligt att ett dödsfall orsakas av en gärning som bedöms vara oaktsam, utan det fordras därutöver att dödsfallet har orsakats genom oaktsamheten. Vid prövning av om så är fallet ska bedömas huruvida det dödsfall som faktiskt inträffat också innebär ett förverkligande av de risker som gjorde att gärningen ansågs avvika från det aktsamma.

27. Det innebär bl.a. att ett efterföljande händelseförlopp som helt saknar samband med de risker som var förknippade med gärningen inte föranleder ansvar, men också att vissa mer avlägsna eller oberäkneliga följder som bara löst kan kopplas till oaktsamheten skärs bort.

Skuldkravet vid vållande till annans död (personlig oaktsamhet)

28. För att en gärning ska utgöra brott förutsätts om inte annat anges att den har begåtts uppsåtligen (se 1 kap. 2 § första stycket brottsbalken).

29. När det i en viss straffbestämmelse i stället anges att oaktsamhet är tillräckligt fordras för ansvar att gärningsmannen varit medvetet eller omedvetet oaktsam. Medveten oaktsamhet föreligger när gärningsmannen har insett risken för att hans eller hennes gärning skulle leda till annans död. Omedveten oaktsamhet föreligger när gärningsmannen inte förstått, men borde ha förstått, att gärningen skulle kunna komma att få en sådan följd.

30. De i det föregående diskuterade principerna för när ett orsakande kan ske genom den avlidnes eget handlande rör bedömningen av om gärningen kan sägas ha varit otillåten. De gör sig därför i regel gällande oavsett om gärningsmannen har agerat uppsåtligen eller varit personligt oaktsam. (Se p. 20–25.)

Straffskalor och rubricering

31. För vållande till annans död, som utgör brott av normalgraden, ska dömas till fängelse i högst två år. Om brottet är ringa ska dömas till böter. (Se 3 kap. 7 § första stycket brottsbalken.)

32. Om brottet i stället är grovt ska dömas till fängelse i lägst ett och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat ett medvetet risktagande av allvarligt slag eller om gärningsmannen, när det har krävts särskild uppmärksamhet eller skicklighet, har varit påverkad av alkohol eller något annat medel eller annars gjort sig skyldig till en försummelse av allvarligt slag. (Se 3 kap. 7 § andra stycket.)

33. Med hänsyn till att den orsakade effekten såväl vid brott av normalgraden som vid ringa och grovt brott är densamma, måste rubriceringen vid sidan av de faktorer som särskilt nämns i lagtexten bygga på i vilken utsträckning gärningen avvikit från det aktsamma och i vilken grad gärningsmannen har varit personligt oaktsam. (Jfr Petter Asp, Om gradindelade oaktsamhetsdelikt, i Festskrift till Wiweka Warnling Conradson, 2019, s. 23 ff.)

34. Vid en bedömning av i vilken utsträckning gärningen varit oaktsam har det i sig ingen betydelse att risken avser dödsfall; så är alltid fallet när fråga är om brott enligt 3 kap. 7 § brottsbalken. Däremot måste beaktas bl.a. hur stora riskerna för dödsfall har varit.

35. Också graden av personlig oaktsamhet påverkar rubriceringen. När straffansvaret bygger på medveten oaktsamhet får det först och främst betydelse vilka risker som gärningsmannen faktiskt har haft insikt om, men även om denne härutöver haft möjligheter att erhålla ytterligare kunskap om de risker som varit förknippade med gärningen. Vid omedveten oaktsamhet, dvs. då gärningsmannen inte har insett men borde ha insett riskerna, får man göra en värdering av i vilken grad det avvikit från det aktsamma att inte vidta ytterligare åtgärder för att bättre förstå situationen.

Bedömningen i detta fall

Vad som är utrett om gärningarna

36. Försäljningen har skett via en webbplats och substanserna har sålts för att intas som missbrukspreparat, vilket FMS har känt till. Fentanylanalogerna är klart mer potenta än heroin och risken för överdosering vid missbruk är stor, eftersom skillnaden mellan en önskad missbruksdos och en dos som ger andningssvikt är liten. (Se p. 7.)

37. Av utredningen i målet framgår att det med flaskorna har följt information om flaskornas innehåll med uppgift om ämne, mängd och koncentration. Det har också angetts att preparaten inte varit avsedda för konsumtion. Själva flaskorna har inte varit märkta. I köpevillkoren på bolagets hemsida har vidare uppgetts att alla produkter som salufördes via webbplatsen var avsedda att användas för forskningsändamål och inte för mänsklig konsumtion, samt att bolaget avsade sig ansvar för eventuella skador till följd av bruk av produkterna.

Har gärningarna varit oaktsamma och har dödsfallen orsakats av oaktsamheten?

38. Fentanylanalogerna har i den form de sålts varit extremt farliga och dessutom svårdoserade. Det är uppenbart att det funnits en påtaglig risk för att

personer som använde sprayflaskorna skulle komma att dö till följd av användningen av nässprayen, även om det är svårt att med bestämdhet ange hur stor risken varit i varje enskilt fall.

39. Den information som medföljde flaskorna och som bl.a. angav att preparaten inte var avsedda för konsumtion kan, mot bakgrund av att bolagets affärsidé var att sälja bl.a. ännu inte narkotikaklassade substanser för missbruk, inte tillmätas någon betydelse. Detsamma gäller motsvarande uppgifter på bolagets webbplats. Att köparna har konsumerat preparaten i missbruks-syfte är, trots informationen, vad som kunnat förväntas som en följd av försäljningen.

40. Det har varit fråga om extremt farliga preparat. De har sålts i en form som gjort det särskilt svårt att dosera dem på ett säkert sätt. Risken för överdosering och död har varit mycket hög. Det har i praktiken saknats möjlighet för köparna att överblicka och hantera riskerna med att använda preparaten. Det förhållandet att köparna frivilligt har brukat dem, trots att köparna kan förmodas ha haft vissa insikter om farligheten, kan mot den bakgrunden inte tillmätas någon avgörande betydelse. Den risk som FMS genom försäljningen har tagit har således varit av en sådan art att den kan läggas till grund för ett straffansvar.

41. Gärningen att sälja preparaten har mot bakgrund av det ovan sagda i hög grad avvikit från det aktsamma. Kravet på att gärningen varit oaktsam är alltså uppfyllt.

42. De dödsfall som har inträffat har vidare inneburit ett förverkligande av just de risker som var förknippade med gärningarna och som föranlett bedömningen att försäljningarna varit oaktsamma. Också kravet på att oaktsamheten varit relevant eller adekvat i förhållande till de orsakade dödsfallen är följaktligen uppfyllt.

Har FMS varit personligt oaktsam?

43. I enlighet med vad som följer av prövningstillståndet hade FMS en aktiv och framträdande roll i bolaget. Verksamheten, som var omfattande och även avsåg försäljning av andra icke-narkotikaklassade substanser, bedrevs i huvudsak från ett rum i en bostadslägenhet i Stockholmsområdet. FMS var anställd i bolaget i cirka ett år. Det är mot den bakgrunden och genom utredningen i övrigt visat att FMS har haft insikt om vilka preparat som har sålts, bl.a. fentanylanaloger, och i vilken form. Det måste anses uteslutet att FMS inte har insett risken för att personer skulle kunna komma att dö när de använde fentanylanalogen. FMS har alltså varit medvetet oaktsam i förhållande till dödsfallen.

Hur ska brotten rubriceras och vilken påföljd ska bestämmas?

44. Risken för att försäljningen av fentanylanalogen kunde leda till att köpare skulle dö har varit betydande. Även bedömd i relation till varje enskild försäljning har risken varit påtaglig. Försäljningen har skett uteslutande för ekonomisk vinning. Det har vidare varit fråga om en pågående verksamhet där det funnits gott om tid för såväl överväganden som efterforskningar som skulle kunna ha lett till ytterligare insikter om riskerna med verksamheten. Redan med hänsyn härtill måste brotten bedömas som grova.

45. Högsta domstolen instämmer i hovrättens bedömning av straffvärdet för de enskilda brotten och den samlade brottsligheten (utöver åtta fall av vållande till annans död, grovt brott, ett brott mot knivlagen och ett ringa narkotikabrott).

Slutsats

46. Vid dessa bedömningar ska hovrättens domslut i fråga om det straffrättsliga ansvaret fastställas. Detta innebär att FMS i nu aktuella delar döms för åtta fall av grovt vållande till annans död och att påföljden för den samlade brottsligheten bestäms till fängelse fyra år. Vidare ska hovrättens domslut beträffande FMSs skyldighet att betala skadestånd till målsägandena fastställas.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Kerstin Calissendorff, Agneta Bäcklund, Petter Asp (referent), Cecilia Renfors och Johan Danelius
Föredragande justitiesekreterare: Lovisa Svenaeus